

EPILOG

14. Morettiho kniha přichází s mnoha fascinujícími podněty a tyto mé poznámky a úvahy jsou míněny jako odkaz těm, kteří stejně jako já nejsou odborníky v dané oblasti, a přesto chtějí reagovat na vznesené výzvy. V tomto duchu bych chtěl svou úvahu uzavřít. Fylogenetické stromy, které zachycují přírodní evoluci, předpokládají absenci i přítomnost: absenci účinku přírodního výběru a přítomnost mutace, migrace a náhodného genetického driftu. Důvodem absence účinku přirozeného výběru není jeho nedostatečná váha, ale skutečnost, že se týž účinek může projevit i mnohými jinými způsoby a může spočívat jak v divergenci, tak v konvergenci jednotlivých větví stromu. V natolik nejednoznačné a nepředvídatelné situaci je lepší předpokládat, že přírodní výběr nemá žádný účinek, a poté tuto hypotézu na základě statistiky buď potvrdit, či vyvrátit. Naproti tomu všechny stromy v této knize, které ilustrují evoluci různých literárních forem, v podstatě činí z kulturního výběru – v podobě přežití nebo zániku jedné formy na rozdíl od jiné – hlavního hybatele vývoje. Tento odlišný přístup pravděpodobně zodpovídá jiné otázce. Studenta přírodní evoluce zajímá hlavně kořen stromu (tedy období původu) a pro odvození tohoto původu je přímé uvažování o přírodním výběru břemenem, které je nutné obejít, a to studiem účinku mnoha genů, jejichž relativní váha je zanedbatelná, neboť divergence a konvergence se vzájemně vyruší. Student literární evoluce se naopak nezajímá tolik o kořen stromu (protože ten vychází z dobře zmapované historické epochy), jako spíše o jeho křivky, jeho proměny. V tom má více společného spíše se studiem genu, jehož schopnosti filtrování pomocí přírodního výběru a zvláštní povaze jeho mutací se snažíme porozumět. Teprve dnes, kdy již známe lidský genom a můžeme využívat velmi výkonné technologie molekulární biologie, se možnost zmapovat historii všech mutací v genu napříč jeho (a naším) vývojem nemusí jevit jako iluzorní. V širším pohledu pro mě Morettiho hypotézy představují podnět k tříbení nástrojů čtení naší evoluce a byl bych rád, aby totéž znamenaly i pro ostatní čtenáře.

MORETTIHO MODEL, MORETTI JAKO MODEL (JOSEF ŠLERKA)

I.

Tři pojednání italského literárního historika a teoretika Franca Morettiho (1950) získala svou knižní podobu v publikaci *La letteratura vista da lontano* (2005), v anglickém vydání *Graph, Maps, Trees: Abstract Models for Literary History* (2007). Ačkoli se jedná v zásadě o texty krátké, vzbudilo jejich vydání velkou pozornost mezi literárními historiky a teoretiky. Často velmi zapálená debata vyústila ve sborník textů nazvaný *Reading Graphs, Maps, Trees* s podtitulem *Critical Responses to Franco Moretti* (2011). V něm třináct autorů publikuje své, často poměrně kritické ohlasy vůči Morettiho dílu.

Využití komputačních metod pro analýzu literárních textů sice dosud nepatřilo v literárních vědách k akademickému mainstreamu, není ale jevem ojedinělým. Namátkou můžeme připomenout texty Maxe Benseho (např. *Theorie der Texte. Eine Einführung in neuere Auffassungen und Methoden*) nebo Solomona Marcuseho (např. *Poetica mathematica*) ze druhé poloviny minulého století. A i v česko (slovenském) prostředí bychom našli řadu podobných inspirací. Za všechny jmenujme třeba Jozefa Mistrika a jeho pokusy o kvantifikaci stylistiky, včetně vlastního návrhu pro počítání složitosti textu z jeho *Štylistiky*.

Proč tedy Morettiho kniha vyvolala takové pozdvižení? Kniha nese podtitul *Abstraktní modely literární historie*. Tento podtitul poskytuje přesný klíč k pochopení Morettiho pozice a zároveň dobře ukazuje, čím se liší od obvyklého pojetí (nebo přesněji od pojetí, které za obvyklé považuje Moretti).

Modely slouží především jako poznávací náhražka originálu. Jejich funkce spočívá ve zpřístupnění originálu, který je z nějakého důvodu nedostupný, a to i za cenu určitého zjednodušení. Originálem, jehož modely (s důležitým důrazem na plurál) nám Moretti předkládá, je výsek literární produkce za posledních přibližně dvě stě let. Zvláštností tohoto originálu je, že sice fakticky víceméně celý existuje, knihy jsou dostupné, ale není v silách jednoho člověka je všechny přečíst. Dějiny literární historie jsou dějinami modelů literární historie.

Morettiho model je model abstraktní, tedy takový, který jako model nepatří k téže třídě věcí. I to může působit poněkud nezvykle. Literární historie totiž podle Morettiho preferuje především práci s modely konkrétními. S modely téže třídy, kdy vybraná díla slouží jako modely, které ukazují typické rysy celé třídy. Nejčastěji za takové modely slouží díla, která podle historiků zakládají určitý žánr. Kupříkladu ve své době nesmírně populární *Otranský zámek* slouží literárním historikům jako model dalších gotických románů. Podobně slouží tzv. kanonická literární díla za modely umělecky hodnotných děl.

Morettiho pozice je ovšem jiná. Jeho modely historie vycházejí z kvantitativní analýzy literární produkce a výsledné grafy, mapy a stromy patří sémioticky k zcela jiné třídě objektů. Jsou odpoutány od vnějších konkrétních rysů modelovaného originálu a snaží se naopak najít a na našem dalším zkoumání předložit možné zákonitosti a vzory.

Od analýzy vybraných děl se přesouváme do vzdálenosti, z níž můžeme přehlédnout mnohem větší korpus, a vědomě tak opouštíme detailní pohled. Ne náhodou pojmenoval Moretti svůj koncept jako *distant reading* (tedy „distanční čtení“ které staví proti klasickému konceptu čtení uzavřeného, *close reading*). Říká, že v „posledních dvaceti letech vycházela literární teorie, považovaná na amerických univerzitách za teorii s velkým T, především z francouzsko-německé metafyziky.“ Proti ní staví takové pojetí literární teorie, které by hledalo poučení spíše ve vědách přírodních a společenských. Jeho kniha je podle něj „pokusem o vykročení jiným směrem a snahou o zahájení nového dialogu.“ Morettimu tu tedy nejde jen o pokus o metodologickou změnu, ale o změnu uvnitř sebepojímání humanitních věd, které si za hlavní metu stavěly spíše porozumění smyslu než nalézání nějakých opakujících se vzorů v dějích.

„Všechny předkládané modely beze zbytku upřednostňují vysvětlení před interpretací,“ shrnuje tento postup samotný autor.

Kvantifikace podle Morettiho přináší paradoxní situaci, kdy je schopna předkládat zcela přesně pojmenované problémy, které však nemusejí mít naprosto žádné řešení. To nevypadá úplně povzbudivě, ale z pohledu teorie vědy je to dobrá zpráva. „Asymetrie mezi kvantitativním explanandem a kvalitativním explanans je tak markantní, že zde máme často skvěle definovaný problém, avšak s nulovou možností řešení. Při práci pro Planet Hollywood jsem zjistil, že jediné italské filmy, které se dostaly do žebříčku nejúspěšnějších filmů ve zmíněném desetiletí, byly komedie, ale nebylo už vůbec jasné z jakého důvodu. Cítil jsem, že bych se k tomu měl vyjádřit, a tak jsem v článku, který v *New Left Review* ochotně otiskli, nabídl přece jen nějaké řešení. Bylo však zcela mylné, jelikož jediný skutečný objev spočíval v tom, že jsem našel problém, pro který neexistovalo žádné vysvětlení. A tento druh problémů postrádající řešení je přesně tím, co potřebujeme na poli literární historie, kde jsme zvyklí pokládat si otázky, na něž známe odpovědi předem, a tak nejsme nuceni prozkoumávat hranice či mezery svých znalostí,“ říká Moretti v plném souladu s teorií vědy Karla Poppera.

II.

Moretti navrhuje ve své knize řadu modelů pro literární teorii. Samotné texty však mohou také posloužit jako model. Přesněji jako metonymie nově se rodící metodologie v humanitních vědách. Pro ni se stále více používá pojmenování *digital humanities* a představuje dnes pravděpodobně největší změnu v přístupu k humanitním a sociálním vědám od časů strukturalismu.

Stručně řečeno, jde o stále častější využívání počítačích postupů v oblasti humanitních a sociálních věd. Od Benseho nesmělých pokusů se dnes dostáváme k využití poměrně komplikovaných postupů, jakým jsou kupříkladu aplikace algoritmu *Latent Dirichlet allocation* na modelování témat v rámci korpusů anglicky psané literatury 19. století, jako ve studii *Significant Themes in 19th-Century Literature* od Matthew L. Jockerse a Davida Mimno.

Řada kritiků ovšem upozorňuje i na úskalí tohoto postupu. Prozatím nejlepší shrnutí přináší text Bernharda Riedera a Thea Röhleho – *Digital Methods: Five Challenges*, který vyšel ve sborníku *Understanding Digital Humanities*. V tomto kritickém textu se autoři pokouší pojmenovat výzvy, které kvantitativní metody do humanitních věd přinášejí. Pokud bychom je chtěli stručně shrnout, daly by se popsat takto: pokud věci počítáte, mohou se zdát objektivnější. Vizualizace dat s sebou často nenese jen snadnější nahlédnutí pravdy, ale také rétorickou sílu, která může klamat. Moderní technologie přinášejí snadnou dostupnost matematických analýz pro všechny, aniž by bylo nutné rozumět jejich fungování. Nedostatek znalosti o postupu výpočtu tak může vést k nesprávným interpretacím výsledků, které ale přitom mohou budit zdání smysluplnosti. Komputační metody s sebou nutně ponесou větší zapojení vědců vzdělaných v jiných oblastech, a budou tak oslabovat původní kontexty, které humanitní vědy vymezují. Zapojení více méně matematických modelů ovšem také oživuje představu univerzální gramatiky světa, která nachází svůj výraz především v matematicky založených vědách.

Možná se tak blíží doba, kdy přestane platit anekdotické pojmenování rozdílu mezi vědami přírodními a humanitními. Podle něj se původní texty mrtvých fyziků již většinou nečtou. Máme totiž k dispozici objevy, na něž přišli, a ty se buď potvrdily, nebo nikoli. Samotné texty nejsou vlastně zajímavé. Naopak texty mrtvých filozofů či literárních teoretiků čteme i století po jejich smrti. Důvodem totiž nejsou jejich objevy, ale cesty jejich myšlení. Pokud Moretti skutečně patří mezi ty, co bourají paradigmatata, pak se může snadno stát, že po své smrti už nebude nikým čten. Jeho teorie však budou základem nové stavby.

Druhá polovina minulého století přinesla v přírodních vědách silný vliv věd humanitních a sociálních. Podle všeho se v první polovině toho současného dočkáme obráceného pohybu. Zdá se, že přicházejí zajímavé časy.

SEZNAM UVEDENÝCH SCHÉMAT

GRAFY

- 1) Vzestup románu, 18.–20. století
- 2) Román ve Velké Británii, 1710–1850
- 3) Úpadek románu v Japonsku
- 4) Úpadek románu v Dánsku
- 5) Úpadek románu ve Francii a Itálii
- 6) Import anglických knih do Indie
- 7) Tři hlavní formy anglického románu, 1760–1850
- 8) Hlavní formy anglického románu a jejich podíl na trhu, 1760–1850
- 9) Anglické románové žánry, 1740–1900
- 10) Anglické románové žánry, 1740–1900
- 11) Tržní kvóty amerických filmových komedií, 1986–1995
- 12) Anglický román, 1800–1829, muži a ženy

MAPY

- 13) Vesnice Three Mile Cross
- 14) Mary Mitfordová, *Our Village*, svazek I (1824)
- 15) Helpston v roce 1809, před oplocováním pozemků
- 16) Helpston v roce 1820, po oplocování
- 17) Christallerův systém „center“
- 18) Mary Mitfordová, *Our Village*, prostorová dělba práce
- 19) John Galt, *Annals of the Parish*, první desetiletí (1760–1769)
- 20) John Galt, *Annals of the Parish*, poslední desetiletí (1801–1810)
- 21) Berthold Auerbach, *Schwarzwälder Dorfgeschichten* (1843–1853)
- 22) Protagonisté pařížského románu a jejich lásky
- 23) Mary Mitfordová, *Our Village*, sv. III (1828)
- 24) Mary Mitfordová, *Our Village*, sv. V (1832)

- 25) Mapa ludistického hnutí a pohybu „Kapitána Swinga“ (1830)
- 26) Mary Mitfordová: souhrnný obraz svazků I, III a V románu *Our Village*
- 27) Cranford

STROMY

- 28) Rozbíhání znaků
- 29) Genetické a lingvistické stromy
- 30) Indicie v textu a vývoj detektivního žánru
- 31) Indicie v textu a vývoj detektivního románu: časopis *Strand*, 1890–1899
- 32) Strom života a strom kultury
- 33) Sémantický strom podle Francesca Orlanda
- 34) Volný nepřímý styl v moderní próze, 1800–2000